

УДК: 502.315

Жолдошбаева Элзат Кошбаевна
аспирант
Joldoshbaeva Elzat Koshbaievna
postgraduate student

**ЭКОЛОГИЯЛЫК ЭТИКА ЖАШОО-ТУРМУШТУН
ФИЛОСОФИЯЛЫК ПАРАДИГМАСЫ КАТАРЫ**

**ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЭТИКА
КАК ФИЛОСОФСКАЯ ПАРАДИГМА ЖИЗНИ**

**ENVIRONMENTAL ETHICS AS A PHILOSOPHICAL
PARADIGM OF LIFE**

*Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук илимдер академиясынын
А.Алтымышбаев атындагы философия институту
Институт философии им.А.Алтымышбаева Национальной академии наук
при Президенте Кыргызской Республики
A. Altmyshbaev Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences
under the President of the Kyrgyz Republic*

Аннотация. Автордун аталган илимий макаласында экологиялык этика философиялык жана практикалык жактан каралып, анын адам менен табияттын өз ара байланышын, моралдык жоопкерчилик, адеп-ахлактык баалуулуктар жана жашоо багытын аныктоочу принциптерди кантип түзөрү талдоого алынат. Автор экологиялык этиканы теориялык түшүнүктөн практикалык жүрүм-турум моделине айлантуу зарылдыгын, ошондой эле жеке адамдын жашоо стратегиясын, коомдук милдеттерин жана цивилизациялык өнүгүү максаттарын интеграциялоо маанисин кенири баса белгилейт. Керектөөчү маданияттын чектөөлөрү, моралдык идеалдардын жана адамдын акыл-эстүү өнүгүүсүнүн ролу философиялык жана социалдык контексте каралып гана тим болбостон, экологиялык этиканын келечектеги цивилизациялык жана маданий мааниси көрсөтүлөт. Андан тышкары аталган макалада адамзаттын туруктуу, гармониялуу жана адилеттүү жашоо куруусунда экологиялык ой жүгүртүүнүн орду ачылып берилет.

Негизги сөздөр: экологиялык этика, цивилизация, стратегия, адеп-ахлактуулук, жоопкерчилик, маданият, модель.

Аннотация. В данной научной статье автор рассматривает экологическую этику с философской и практической точек зрения, анализируя, каким образом она формирует принципы взаимодействия человека и природы, моральной ответственности, нравственных ценностей и жизненного направления. Автор подчеркивает необходимость превращения экологической этики из теоретического понятия в практическую модель поведения, а также важность интеграции личной жизненной стратегии человека, его общественных обязанностей и целей цивилизационного развития. Ограничения потребительской культуры, роль моральных идеалов и интеллектуального развития человека рассматриваются не только в философском и социальном контексте, но и в перспективе цивилизационного и культурного значения экологической этики. Кроме того, статья раскрывает место экологического мышления в построении устойчивой, гармоничной и справедливой жизни человечества.

Ключевые слова: экологическая этика, цивилизация, стратегия, нравственность, ответственность, культура, модель.

Abstrakt. In this scholarly article, the author examines ecological ethics from both philosophical and practical perspectives, analyzing how it shapes the principles of interaction between humans and nature, moral responsibility, ethical values, and life orientation. The author emphasizes the necessity of transforming ecological ethics from a theoretical concept into a practical behavioral model, as well as the importance of integrating an individual's personal life strategy, social responsibilities, and civilizational development goals. The limitations of consumer culture, the role of moral ideals, and the intellectual development of individuals are considered not only within philosophical and social contexts but also in terms of the civilizational and cultural significance of ecological ethics. Furthermore, the article highlights the role of ecological thinking in building a sustainable, harmonious, and just human life.

Key words: ecological ethics, civilization, strategy, morality, responsibility, culture, model.

Экологиялык этика - бул адамзат менен айлана-чөйрөнүн биргелешип өнүгүүсүн караган философиялык түшүнүк. Ушундан улам, ал жалпыга таандык мааниге ээ болуп, ар бир адамдын руханий жана адеп-ахлактык өнүгүүсү үчүн маанилүү болгон принциптерди камтыйт. Ошентип, экологиялык этика адамдар жана коом үчүн жалпы жашоо багыты катары кызмат кылат. Мындай багыт катары ал жеке инсандардын да, коомдун да жашоосуна тиешелүү артыкчылыктар менен багыттарды аныктайт.

Адамдын жашоосунун негизги аспектиси моралдык парз болгондуктан, экологиялык этика табигый дүйнөнүн жогорку баалуулугун жана ажырагыс наркын да тааныйт. Экологиялык этикалык дүйнө тааным табиятты адамдын колундагы курал катары эмес, биргелешкен эволюциядагы тең укуктуу өнөктөш катары карайт. Ошондуктан ал адамдардын да, айлана-чөйрөнүн да муктаждыктарын эске алат. Адам менен табияттын ортосундагы ажырым адамдын өз аныктамасынын бузулушун билдирет. Жашоонун бардык формаларын сактоо ар бирибиздин жашоо муктаждыктарыбыз менен түздөн-түз байланышкан.

Дүйнөлүк экологиялык көйгөйлөр курчуп турган шартта экоэтика философиянын терең экзистенциалдык суроолорунун чагылдырылышы катары көрүнөт жана анын негизги максатын, баалуулуктар тутумун аныктайт. Орусиялык ойчул А.А. Гусейнов белгилегендей, азыркы этикалык теориянын маанилүү милдети - философияны моралдык багыт жана адеп-ахлактуу жашоонун негизи катары кароого мүмкүндүк берген принциптерди түшүндүрүү жана негиздөө болуп саналат [1, 16-б.]. Ушул өнүктө экологиялык этика жөн гана теориялык

багыт болууну эмес, иш-аракетке багыт берүүчү, жашоо позициясын аныктоочу жана жүрүм-турум моделин калыптандыруучу практикалык жетекчи болууга умтулат.

Экологиялык этика терең философияга таянат, мисалы, даосизмдеги жорук эмес (недеяние) окуусу бул багытта өзүнчө мааниге ээ. А.А. Гусейнов этикалык ой жүгүртүүдө басымды башкача коюуну туура белгилейт: эмне кылуу керек деген суроодон көрө, эмнеден алыс болуу зарыл экенин түшүнүү маанилүүрөөк [1, 26-б.]. Экологиялык этиканын негизги максаты – жорук эмес принциптерин теориялык деңгээлден алып чыгып, аларды жеке жана коомдук деңгээлдеги реалдуу жүрүм-турум моделдерине айландыруу.

Экологиялык этиканы биз жашоо философиясы катары карайбыз жана ал эки негизги өзгөчөлүккө ээ. Биринчиден, философиялык теория катары ал адамды ой жүгүртүү жана акыл-парасат менен берилген жан катары тааныйт. Дал ушул жөндөмдөрдүн жардамы менен адам өзүнүн экзистенциалдык потенциалын ишке ашырып, жашоосунун чыныгы маанисин сезе алат. Экинчиден, башка бардык философиялар сыяктуу эле, экологиялык этика да ой жүгүртүү процессинде көрүнөт. Байыркы даанышмандар окуткандай, ой жүгүртүү жөндөмү - жараткан тарабынан берилген эң улуу белектердин бири болуп эсептелет.

А. А. Гусейновдун пикири боюнча, философия моралды толугу менен адамдын эрки менен аныкталуучу иш-аракет катары карайт. Ал — адамдын көз карандысыз тандоосуна тиешелүү чөйрө жана жашоону акылга сыярлык уюштуруунун куралы, ага идеалдуу форма берүүгө өбөлгө түзгөн механизм. Бул түшүнүктө адам өз аракеттери үчүн жоопкерчилик алуу деген — аларга логика ар-

кылуу негиз табуу, аларды өз эркинин натыйжасы катары кабыл алуу жана өзүңдүн ажырагыс бөлүгү катары таануу дегенди билдирет. Жүрүм-турумдагы эркиндик жана өз алдынчалык терең философиялык ой жүгүртүүдөй эле деңгээлде болушу керек [1, 23, 25-б.].

Гегелдин айтуусунда, ойлом реалдуу дүйнөгө альтернатива катары өзүнө тиешелүү ой жүгүртүү мейкиндигин түзүп, коргонуу үчүн ой толгоо чөйрөсүнө умтулат [2, 110-б.]. Демек, экологиялык этиканын негизги өзгөчөлүгү - бар дүйнөдөн айырмаланган, философиялык жактан идеалдуу деп эсептелген дүйнөнүн образын жарата билүүсүндө. Экологиялык этика негизинде иштелип чыккан «экологиялык цивилизация» учурдагы абалды эмес, келечектеги каалаган модели катары сүрөттөлөт.

Экологиялык этиканын жашоо философиясы катары маанилүү өзгөчөлүктөрүнүн бири — ар бир адамдын өзгөчө баалуулугун, анын жашоодогу активдүү катышуусун жана өз иш-аракеттеринин натыйжалары үчүн жоопкерчилик тартарын таануу. Дал ошол жоопкерчилик жашоо жолун аныктоодо жогорку моралдык принциптердин чагылуусу болуп саналат. Бул концепция жеке адамдын жана коомдун кызыкчылыктарын, индивидуалдык максаттарды жана жалпы милдеттерди (бүтүндөй адамзат өнүгүү жолун) бириктирет.

Жоопкерчилик сапат катары адам өз иш-аракеттеринин жана башкалардын аракеттеринин натыйжаларын мойнуна алуу жөндөмүнө ээ болушу зарыл. Адам өз алдынча бирдик катары статуска жетет, болгону өз көйгөйлөрүн чечүү жөндөмдөрүнө таянбайт. Анын жеке бар болгону коомдук чөйрө менен тыгыз байланышта жана айланадагы адамдар менен дүйнө менен өз ара аракеттешүүнү талап кылат. Эгер адамдын мүнөзүндө интеллект менен жоопкерчилик сезими үстөмдүк кылса, ал өз жашоосунун жолун адамзаттын глобалдуу максаттарына ылайык пландаштырып, табигый чөйрө менен тең салмакта сактоого умтулат. Табиятка этият мамиле кылуунун принциптеринин маанисин мындай жашоо ыкмасын түзүүдө жогору баалоого болот.

Экологиялык этиканын негизги көйгөйү – адамзаттын өнүгүүсүнө моралдык жана

логикалык жактан негизделген план түзүү, ошондой эле жеке адамдын жашоосун космостук дүйнө тааным чегинде цивилизациянын жалпы багыты менен интеграциялоочу андай эле жеке планды иштеп чыгуу болуп саналат.

Адамдын жеке жашоо стратегиясы үч негизги өзгөчөлүк менен мүнөздөлөт. Биринчиден, ал узак мөөнөттүү максаттарды аныктоо жана аларды ишке ашыруу үчүн кадамдарды пландаштырууну камтыйт. Экинчиден, бул иштелип чыккан планды активдүү колдонуу, келип чыккан көйгөйлөрдү ийгиликтүү чечүү жана пландалган натыйжаларга жетишүү болуп саналат. Үчүнчүдөн, маанилүү аспект – өзүн-өзү жеңүү, дүйнөсүнүн горизонтторун кеңейтүү, жаңы идеалдарды жана умтулууларды изилдөө, алар жеке максаттарды коомдун муктаждыктары жана цивилизациянын өнүгүү багыты менен бириктирет.

Жеке жашоо стратегиясы – бул адамдын өзүн жеке турмушунда активдүү катышуучу катары бүтүн калыпта көрүүсү болуп саналат жана ал билим алуудан баштап өзүн-өзү таанып билүүгө чейинки бардык ишмердүүлүк чөйрөлөрүн камтыйт. Психологиялык көз караштан, бул концепция адамдын ички дүйнөсү менен мүмкүнчүлүктөрүн тышкы чөйрөнүн талаптары менен тууралоо аркылуу жеке өсүү процессин чагылдырат. Социология чөйрөсүндө болсо, жеке жашоо стратегиясынын маңызы – С.Л. Рубинштейндин көз карашына ылайык, толук жана адеп-ахлактык жашоого умтулуу болуп саналат. Социалдык жетилгендиктин маанилүү белгиси – күч-аракеттерди өз муктаждыктарына гана эмес, коомдук максаттарга жана идеалдарга жеткирүүгө болгон жөндөмдүүлүк саналат. Бирок суроо туулат: коомдук ориентирлер коркунуч алып келген учурда кантип аракет кылуу керек, мисалы, буюмдар культунун үстөмдүк кылган керектөө коомунда. Ницшендин идеяларын эске алганда, чыныгы жашоо керектөөчүлүк негизги жашоо багыты болуп калган учурда өчүп баратат деп айта алабыз.

Бул учурда жогорку баалуулуктар, философиялык идеалдар жана жашоонун кеңири мааниси ырахат жана сезимдик ырахаттарды издөөгө алмаштырылууда. Артыкчылыка жеке бакубатчылык ээ болот, ал эми келе-

чекке кам көрүү жана социалдык жоопкерчилик экинчи планга кетет. Көптөгөн адамдар медиада активдүү түрдө илгерилетилип жаткан керектөө маданиятынын таасирине берилет жана өз алдынча ой жүгүртүү жөндөмүн жоготот, өз алдынча өнүгүү жолдорун көрө албай, сунушталган шаблондордон башка альтернативдүү жолдорду сезбей калышат.

Ошондуктан, өзүнүн жашоо жолун аныктай билген, моралдык жактан жетилген инсанды тарбиялоо маселеси бүгүнкү күндө өзгөчө маанилүү болуп жатат. Чөйрөдөгү моралдык абал начарлап, адилетсиздик көрүнүштөрү көбөйгөн сайын, ар бирибиздин адеп-ахлактык тандоо кылуу муктаждыгы күчөйт. Бул зарылдыктын таанылышынан керектөө коомунун негиздерин сын көз караштык баалоо жана өз жашоосу үчүн жоопкерчилик катары жашоо жолун өз алдынча тандоонун маанилүүлүгүн түшүнүү келип чыгат.

Ар кандай иш-аракетти баалоо дайыма байкоочунун көз карашына көз каранды болот. Аракет жасоонун керектүү шарты – аны жасоого чечим кабыл алган адамдын каалоосу гана саналат. Жасалган аракет үчүн моралдык жоопкерчилик – ар бир инсандын өзүнчө жоопкерчилиги. А.А. Гусейнов белгилегендей, бул жоопкерчиликти сырттан берүүгө же кандайдыр бир жол менен негиздөөгө мүмкүн эмес, анткени норма конкреттүү абалда, жашоонун өзгөчө учурунда кандай аракет кылуу керектигин көрсөтпөйт [1, 25-б.]. Ошондуктан адам жоопкерчилик алат, анткени коомдук институттар көп учурда адамдардын көйгөйлөрүн чечүүдөн баш тартып, бул жүктү жарандардын өзүнө өткөрүп беришет.

Неолибералдык керектөөчү коомдун идеологиясы өзүн көрсөтүү жана жеке өзгөчөлүктү колдоо көрүнүшүнүн артында жеке жетишкендиктерди культ кылат. Азыркы коом кимди жогору баалайт? Мугалим же мамлекеттик кызматкерлерди, бай ишкерлерди, таанымал аткаруучуларды же спортчулардыбы? Керектөө культу жашоодогу көйгөйлөрдү чечүүгө, жалпы багыттарды белгилөөгө жөндөмсүз жана иш жүзүндө ар бир адамдын өз жолун тандоосу үчүн жоопкерчиликти өткөрүп берет.

Жеке эркиндик чындыктагы бир бөлү-

гүн гана чагылдырат; фундаменталдык принцип – адам коомдон тышкары жашай албайт (В. И. Ленин) [4, 104-б.]. Албетте, инсан менен коом үзгүлтүксүз өз ара аракеттешип турушат: жеке адамдарсыз коомду же коомдон көз карандысыз жашаган адамды элестетүү мүмкүн эмес. Экологиялык этика бул түшүнүктү тереңдетет, адам менен айлана-чөйрөнүн биргелешкен эволюциясын талап кылат. Буржуазия принциптерине негизделген керектөөчү коом адамзаттын келечегин камсыздай алабы? Жок! Ал табиятта адамдарга эч нерсе бере албайт, жөн гана чексиз муктаждыкты канааттандырууга умтулган жарышты шарттайт. Капиталисттик керектөөчү коомдун идеологиясынын негизги катачылыгы – ашыкча керектөөнү (жана ага кошумча байлыкты) идеалдаштыруу, бул ар бир адамдын чыгармачылык потенциалын кемсинтүү менен жыйынтыктанат. Ошондуктан неолиберализмдин идеологдору, Батышта жеке инсанды ар тараптуу өнүктүрүүгө умтулган совет социализмин кескин сындашат.

XX кылымдын аягындагы неолибералдык ыңкылап, керектөөчү утопия тууралуу кыялдар менен демделип, совет доорунун мурасын терс катары баалап, ошол доордогу адамдарга «совок» деген белгини тагып койгон. Бирок СССРден кийинки доордо байлык топтоого умтулган адамдарды советтик жарандардан артык деп айтууга болобу? Окшобойт. Ар бир тарыхый доор өзүнүн ички маанисине ээ жана өз жашоосун актаган. Совет элинин фашизмге каршы жеңишке кошкон баатырдык салымы – бул адам рухунун күчүнүн гана эмес, социалисттик өзгөрүүлөрдүн тарыхтагы өзгөчөлүгүнүн далили.

Адам – бул ар тараптуу, татаал жаратылышка ээ жан, анын табиятында өзүмчүлдүктөн тартып өзүнө багытталгандыкка, индивидуалдуулукка жана коомдук жашоого умтулуу сыяктуу түрдүү түрткүлөр айкалышкан. Адам табиятынын көп кырдуулугу К.Маркс, Ф.Достоевский сыяктуу көптөгөн көрүнүктүү ойчулдар тарабынан да белгиленген. Мүнөздүн ар кандай сапаттарынын ишке ашуусу көбүнчө адамдар жашаган чөйрөгө жана алардын турмуштук шарттарына жараша аныкталат. Мисалы, буржуаздык коом көп учурда өзүмчүлдүктү жана байлы-

кка умтулууну күчөтсө, социалисттик система тескерисинче, альтруизмдин, өзгөнү колдоого даярдыктын өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Ушул жагынан алып караганда, социализм этикалык жактан капитализмге салыштырмалуу жогору турган коомдук түзүлүш катары көрүнөт.

Бул өнүктө адам менен коомдун өз ара байланышын дагы бир жолу баса белгилөө маанилүү. Жеке адамдын мүмкүнчүлүктөрүн калыптандырган коомдук процесстер гана эмес, адам өзү да өзүнүн жашоосу аркылуу коомдун өнүгүшүнө таасирин тийгизет. Бүтүндөй адамзаттын ийгилиги ар бир жеке адамдын бакубаттуулугу менен түздөн-түз байланышкан, ал эми адамдардын келечеги жалпы цивилизациянын өнүгүү багыты менен тыгыз байланышта.

Демек, сонунда белгилей кетүүчү нерсе, экологиялык этика - бул жөн гана табиятты коргоо жөнүндө окутуу эмес, бул адамдын дүйнөдө болуу ыкмасын кайра ойлонууга

чакырган фундаменталдуу философиялык багыт. Ал адам менен табияттын карым-катнашын моралдык жоопкерчилик негизинде түшүндүрүп, цивилизациянын келечеги жеке инсандын тандоосуна түздөн-түз көз каранды экенин көрсөтөт. Адам табияты көп кырдуу: андагы өзүмчүлдүк да, кайрымдуулук да коомдук шарттарга жараша өнүгөт. Ошондуктан экологиялык кризистерди жеңүү үчүн жөн гана материалдык реформалар жетишсиз - коомдун акыл-эстүү, моралдык жаңылануусу талап кылынат. Ушул жагынан алганда, социалисттик адилеттүүлүк, өз ара колдоо жана коомдук жыргалчылыкты биринчи орунга коюу практикасы этикалык жактан олуттуу артыкчылыкка ээ.

Демек, экологиялык этика - бул келечектин цивилизациясын калыптандыруучу адеп-ахлактык жана интеллектуалдык негиз. Адам өз жашоосунун жана жалпы адамзаттын тагдырынын жоопкерчилигин мойнуна алганда гана туруктуу, адилет жана гармониялуу дүйнө жаралышы мүмкүн.

Адабияттар

1. Гусейнов А. А. Философия как этический проект // Вопросы философии, 2014, № 5. 16–26-б.
2. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии. Кн. первая. СПб.: Наука, 1993. 352 б.
3. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. СПб.: Питер, 2012. 224 б.
4. Ленин В. И. Партийная организация и партийная литература // Полн. собр. соч. М.: Изд-во полит. лит., 1968. Т. 12. 99–105-б.